

УДК 347.9

Бабаскін А.Ю.

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*

ЗАМІНА СТОРОНИ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ ЯК ПІДСТАВА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА

В статті висвітлюються окремі аспекти цивільно-процесуального правонаступництва у позовному провадженні, яке відбувається на підставі заміни сторони у зобов'язанні. Незважаючи на те, що науковці традиційно приділяли значну увагу дослідженню інституту цивільно процесуального правонаступництва, деякі норми цього інституту є досі належним чином не дослідженні, а існуючі норми зазначеного інституту є недосконалими, внаслідок чого існує суперечлива судова практика щодо цивільнопроцесуального правонаступництва, яке відбувається на підставі заміни сторони у зобов'язанні. На підставі проведеного дослідження автором надані пропозиції щодо вдосконалення норм матеріального та процесуального права.

Ключові слова: правонаступництво, зобов'язання, боржник, кредитор.

Незважаючи на те, що науковці традиційно приділяли значну увагу дослідженню інституту процесуального правонаступництва, деякі норми цього інституту є досі належним чином не дослідженими, існуючі норми зазначеного інституту є недосконалими, наслідком чого існує суперечлива судова практика щодо цивільно-процесуального правонаступництва. В зв'язку з цим, зазначений інститут і на цей час привертає увагу науковців та практиків.

У різні часи питання цивільного процесуального правонаступництва досліджували С.В. Васильєва, П.Ф. Єлісейкін, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ю.С. Червоний, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, М.Е. Штефан, М.К. Треушніков та інші. Утім, роботи вищезазначених науковців присвячені переважно визначенню поняття процесуального правонаступництва та дослідженню підстав матеріального правонаступництва, які спричиняють правонаступництво процесуальне.

Зазначене обумовлює актуальність теми даної наукової статті, метою якої є дослідження процесуального правонаступництва у позовному провадженні на підставі заміни кредитора або боржника у зобов'язанні.

У цивільному процесі можлива заміна сторін та третіх осіб іншими особами, коли до них переходить права та обов'язки у спірних правовідносинах. Така заміна сторін називається процесуальним правонаступництвом, яке можливе на будь-якій стадії цивільного процесу. Цивільнопроцесуальне правонаступництво сторони або третьої особи, як правило, відбувається внаслідок правонаступництва, що відбулося у спірних матеріальних правовідносинах. Підстави цивільно-процесуального правонаступництва, зазвичай, кореспондують підставам правонаступництва в матеріальних правовідносинах. Отже, якщо в спірних

матеріальних правовідносинах допускається правонаступництво через переведення прав та обов'язків від однієї особи до іншої, то як правило можливе і процесуальне правонаступництво.

Як вказує відомий російський цивіліст Є.О.Суханов «в період дії зобов'язання за загальним правилом можлива заміна осіб, які беруть участь у ньому, при збереженні самого зобов'язання. В будь-якому випадку, із зобов'язання вибуває хтось з його учасників, а до нового учасника переходять права та обов'язки попереднього учасника. Інакше говорячи, в такому випадку має місце правонаступництво кредитора або боржника. При цьому, вказане правонаступництво відноситься до усіх прав та обов'язків, що впливають із даного зобов'язання» [1]. В науці цивільного права правонаступництво поділяється на універсальне і сингулярне. У випадку універсального правонаступництва до правонаступника переходять всі права та обов'язки первісного кредитора. На відміну від вищевказаного, при сингулярному правонаступництві до правонаступника переходить лише певне право первісного кредитора, прикладом чого є відступлення права вимоги.

Однак, на відміну від правонаступництва у матеріальних правовідносинах, цивільно-процесуальне правонаступництво завжди є універсальним, оскільки від одного учасника до іншого переходить вся сукупність процесуальних прав та обов'язків. Тому, слід погодитися з С.А.Івановим, який вважає, що до особи, що замінила позивача або відповідача, які вибули, наприклад, у зв'язку з переведенням боргу або вимоги, переходять усі процесуальні права та обов'язки» [2, с 130]. Отже, до особи, яка замінила сторону або третю особу у позивному провадженні переходять всі права й обов'язки учасника процесу, який вибув.

Можливість правонаступництва у цивільному процесі залежить від того, чи допускається правонаступництво у спірних матеріальних правовідносинах, оскільки воно може бути заборонено законом або договором (ч. 3 ст. 512 ЦК України). Так, заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 515 ЦК України). В свою чергу, заміна боржника у цивільному зобов'язанні допускається тільки за згодою кредитора (ст. 520 ЦК України).

Згідно статті 37 Цивільного процесуального кодексу України у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу. Отже, відповідно до зазначеної статті Цивільного процесуального кодексу України однієї із підстав правонаступництва є заміна сторони у зобов'язанні. Підстави заміни сторони у зобов'язанні визначені нормами матеріального права. Відповідно до статті 512 Цивільного кодексу України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); 4) виконання обов'язку боржника третьою особою. Він може також бути замінений у зобов'язанні

в інших випадках, встановлених законом. В свою чергу боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою в порядку статті 520 Цивільного кодексу України.

Таким чином, за формальними ознаками, у разі заміни сторони у зобов'язанні, зокрема, внаслідок відступлення права вимоги (наприклад, договір купівлі-продажу, дарування) виникають правові підстави для процесуального правонаступництва у цивільному процесі.

Однак, існуюча в Україні судова практика свідчить про те, що деякі суди не задовольняють заяви осіб (що набули право вимоги на підставі договору) про заміну сторони у цивільному процесі. Відмова у задоволенні таких заяв як правило обґрунтовується посиланнями на те, що оскільки згідно статті 512 Цивільного кодексу України передання кредитором своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги) (п. 1 ч. 1 ст. 512 ЦК України) та правонаступництво (п. 2 ч. 1 ст. 512 ЦК України) є різними підставами заміни кредитора у зобов'язанні, то особа, яка стала новим кредитором у зобов'язанні внаслідок відступлення права вимоги не є правонаступником про якого йде мова у статті 37 Цивільного процесуального кодексу України [3].

Згідно пункту 2 частини 1 статті 512 Цивільного кодексу України правонаступництво є окремою підставою заміни кредитора у зобов'язанні. Як вже зазначалося, в науці цивільного права правонаступництво поділяється на універсальне та сингулярне. Оскільки законодавець закріпив правонаступництво у Цивільному кодексі України як окрему підставу заміни кредитора у зобов'язанні, яка є відмінною від інших підстав заміни сторони у зобов'язанні, зокрема від відступлення права вимоги, слід вважати, що під правонаступництвом, в даному випадку, потрібно розуміти саме універсальне правонаступництво, на підставі якого до правонаступника переходить весь обсяг прав та обов'язків попереднього суб'єкта, в тому числі права кредитора в окремому зобов'язанні. Зазначений висновок співпадає з позицією авторів науково-практичного коментаря за редакцією розробників проекту Цивільного кодексу України [4].

В зв'язку із вищевказаним, варто порівняти правове регулювання правонаступництва у цивільному процесі та господарському процесі.

Згідно статті 25 Господарського процесуального кодексу України (у редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо процесуального правонаступництва» від 12 травня 2011 року N 3329-VI) у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу. Зазначимо, що норми стосовно правонаступництва у разі заміни особи у зобов'язанні були внесені до вказаного Кодексу Законом № 3329-VI. Зазначений Закон № 3329-VI був прийнятий Верховною Радою України в зв'язку із тим, що існуюча до того часу редакція статті 25 Господарського процесуального кодексу України не охоплювала всі випадки можливості заміни сторони її правонаступником, оскільки передбачала

процесуальне правонаступництво лише в один спосіб, в разі реорганізації підприємства. Розробники проекту Закону №3329-VI у пояснювальній записці до нього цілком обґрунтовано вказували, що існуюча до нього стара редакція статті 25 Господарського процесуального кодексу України унеможлиблювала суб'єктам господарювання скористатися своїми правами передбаченими нормами матеріального права у Цивільному кодексі України та суперечила загальним засадам цивільного законодавства щодо свободи договору і свободи підприємницької діяльності [5].

Отже, на цей час норми Цивільного процесуального кодексу України та норми Господарського процесуального кодексу України визначають заміну кредитора у зобов'язанні як окрему підставу для процесуального правонаступництва. Пленум Вищого господарського суду України у пункті 1.4. постанови від 26 грудня 2011 року № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» (із змінами та доповненнями внесеними постановами Пленуму Вищого господарського суду України від 16.01.2013 р. № 3, від 29.05.2013 р. № 9) роз'яснив, що статтею 25 Господарського процесуального кодексу України передбачено процесуальне правонаступництво у зв'язку не лише зі смертю (оголошенням померлою) фізичної особи та реорганізацією суб'єкта господарювання, а й в інших передбачених законом випадках, у тому числі заміни кредитора або боржника у зобов'язанні (статті відповідно 512 і 520 Цивільного кодексу України). У разі заміни кредитора у зобов'язанні не в повному обсязі (у подільному зобов'язанні; в разі передачі новому кредитору права на стягнення неустойки окремо від передачі прав вимоги за основним зобов'язанням тощо) новий кредитор є правонаступником первісного кредитора лише в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу відповідних прав якщо інше не встановлено договором або за законом (стаття 514 ЦК України); при цьому якщо правонаступником заявляються відповідні вимоги, то вважається, що позов подано кількома позивачами (стаття 23 ГПК) [6].

Відповідно до наведеного вище роз'яснення пленуму Вищого господарського суду України практика розгляду цивільними судами та господарськими судами заяв нових кредиторів щодо процесуального правонаступництва, що відбувається на підставі відступлення права вимоги суттєво відрізняється.

На наш погляд, така відмінність практики вирішення питання щодо процесуального правонаступництва є недоречною та такою, що порушує права учасників цивільних відносин.

Вважаємо, що згідно статті 37 Цивільного процесуального кодексу України відступлення права вимоги у матеріальних відносинах є підставою для правонаступництва на будь-якій із стадій цивільного процесу, у тому числі на стадії виконання судового рішення. Відомий радянський цивіліст Б.Б. Черепакін вказував, що розповсюдження законної сили судового рішення на правонаступників сторін та третіх сторін має місце в тих випадках, коли правонаступництво має місце після винесення рішення по справі. Таким чином, факти правонаступництва мають значення і тоді, коли воно відбувається до порушення цивільної судової справи і під час її розгляду і після набрання рішенням законної сили. В першому випадку, це може призвести до заміни неналежної

сторони, у другому випадку до вступу правонаступника сторони, яка вибула, в третьому випадку правонаступництво визначає розповсюдження на правонаступника законної сили судового рішення [7].

Окремо слід зазначити, що оскільки, норми статті 514 Цивільного кодексу України є диспозитивними первісний кредитор може поділити право вимоги між кількома новими кредиторами. Отже, правонаступників може бути і декілька. Кожен з них вправі вступити у справу замість особи, котра вибула. З цих підстав може виникнути процесуальна співучасть. Між правонаступниками може виникнути судовий спір щодо обсягу правонаступництва. Так само первісний позивач може доводити безпідставність правонаступництва. До вирішення цих спорів суд зобов'язаний зупинити провадження у справі на підставі частини 4 статті 201 Цивільного процесуального кодексу України. Зазначене може мати своїм наслідком зміну підвідомчості, особливо коли спір виник між фізичною та юридичною особою. Якщо фізична особа позивач відступає свої вимоги юридичній особі, то справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства і відповідно до пункту 1 частини 1 статті 205 Цивільного процесуального кодексу України провадження у справі закривається.

В зв'язку із вищевказаним вважаємо, що для забезпечення єдиної практики правового застосування норм статті 37 Цивільного процесуального кодексу України пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ має надати судам роз'яснення, які б по суті відповідали би роз'ясненням пленуму Вищого господарського суду України, наданим у його постанові від 26 грудня 2011 року № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» (із змінами та доповненнями).

Крім того, доцільним є внесення наступних змін та доповнень до Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України:

1. Пункт 2 частини 1 статті 512 Цивільного кодексу України доцільно викласти у наступній редакції: «2. Універсальне правонаступництво»;
2. Частину 1 статті 37 Цивільного процесуального кодексу України доцільно викласти у наступній редакції: «1. У разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір (загальне або сингулярне правонаступництво у матеріальних відносинах), суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу».

Вважаємо, що внесення запропонованих змін та доповнень до вищевказаних законодавчих актів дозволить виключити можливість маніпулювання нормами закону, призведе до закріплення на рівні закону усталеної наукової термінології, та забезпечить надійний захист прав учасників цивільних відносин, що беруть участь у заміні кредитора або боржника у зобов'язанні.

Література:

1. Гражданское право: Учебник. В 4-х т. Т.III. Обязательственное право / Отв.ред. проф.Е.А.Суханов, издание третье, переработанное и дополненное.М.: Московский государственный университет имени Л.М. Ломоносова, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/84-suhanov-grazhd-pravoobjazatelstvennoe-pravot3/1760-razdel-viii-obschie-polozhenija-obobjazatelstvah-i-dogovorah-glava-35-ponjatie-i-vidyobjazatelstv.html?start=3>.
2. Гражданский процесс: учебник / под ред. М. К. Треушников. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Городец, 2006. 784 с.
3. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 12.06.2012р. Справа № 22-ц/0290/1725/2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24599874>; Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2012р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28309676>; Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.01.2013р./ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reyestr.c...Review/29100190>.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар /За ред.розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина. 2004. – 928 с.
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України щодо процесуального правонаступництва» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=35442.
6. Постанова пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 N 18 (із змінами і доповненнями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11>.
7. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Черепяхин Б.Б. - М.: Госюриздат, 1962. 162 с.

Бабаскин А. Ю. Замена стороны в обязательстве как основание гражданско-процессуального правопреемства

В статье освещаются отдельные аспекты гражданско-процессуального правопреемства в исковом производстве, которое происходит на основании замены стороны в обязательстве. Несмотря на то, что ученые традиционно уделяли значительное внимание институту гражданско-процессуального правопреемства, некоторые нормы данного института до настоящего времени надлежащим образом не исследованы, а существующие нормы указанного института являются несовершенными, вследствие чего существует противоречивая судебная практика касающаяся гражданско-процессуального правопреемства, которое происходит на

основании замены стороны в обязательстве. На основании проведенного исследования автором даны предложения по совершенствованию норм материального и процессуального права.

Ключевые слова: правопреемство, обязательство, должник, кредитор.

Babaskin A. Y. Replacement hand in the undertaking as the basis of civil procedure of succession

The article covers some aspects of civil procedural succession in adversary proceedings, which takes place on the basis of the change of the parties in an obligation. Despite the fact that scientists have traditionally paid considerable attention to the institution of civil procedural succession, some of the rules of this institution are not adequately explained so far, and the existing rules of the institute are imperfect, so that there is conflicting case law regarding the civil law of succession, which should occur on the basis of replacement parties in an obligation. The author gives appropriate suggestions for improvement of substantive and procedural law based on the study.

Keywords: succession, an obligation, a debtor, a creditor.